

Der er et smukt kig hen
over Historisk Botanisk Have
og langt ud i det omgivende
landskab mod Oringe.

FLEMMING KRUSE

Historisk Botanisk Have i Vordingborg

Lørdag den 19. juni var jeg guide på en havevandring i Historisk Botanisk Have i Vordingborg. Havehistorisk Selskab havde arrangeret og indbudt til turen. Baggrunden var havens 100-års jubilæum. Jeg havde som Stadsgartner ansvaret for haven fra 1985 til 2015. Vejret var varmt og solrigt og der var 20 deltagere med på turen.

Jeg har i Meddelelser fra Havehistorisk Selskab, nr. 42, 2012, redegjort nærmere for Historisk Botanisk Haves tilblivelse og historie.

Formålet med sommerens havevandring var en aktuel status på haven ved dens 100-års jubilæum. På turen fortalte jeg om detaljer af havens historie gennem 100 år. Undervejs var der lejlighed til at drøfte havens aktuelle tilstand. Navnlig plantesamlingen optog turens deltagere.

Historisk Botanisk Haves tilblivelse skyldes G. N. Brandt, der efter henvendelse fra Turistforeningen i Vordingborg, var blevet bedt om at give råd og vejledning til en ordning af ruinpladsen i Vordingborg. I en betænkning fra 1919 redegjorde Brandt for de forhold, der kunne gøre stedet velordnet, stemningsfuldt og hyggeligt, herunder anlæggelsen af en historisk have.

Haven blev i 1921 udført i overensstemmelse med Brandts planer og fik navnet Historisk Botanisk Have i Vordingborg. I haven kan man se, hvordan dansk havekunst kunne tage sig ud i midten af 1600-tallet. Haven illustrerer på fornem vis den ældste danske havebog, Hans Rasmussøns Blocks Horticultura Danica (1647), og man kan se og dufte, hvilke urter der blev dyrket dengang. Endelig er haven blevet et monument over G. N. Brandt og hans bestræbelser i dansk havekunst i begyndelsen af 1920'erne. Alle disse forhold gør haven unik i både havebrugshistorisk og havekunstnerisk sammenhæng.

FLEMMING KRUSE · fhv. stadsgartner i Vordingborg

Langs stengærdet mod øst ses det smukke hækforløb særligt tydeligt.

Nordøst-kvarteret med samlingen af gamle køkkenurter.

Plantesamlingen – Urtebedene

Selvom om Brandt skabte en smuk have, var han bevidst om, at det er "Plantesamlingen, der er afgørende ...". Det er her vi kan se "de gamle Almueplanter, der har været i Kulturens, Skønhedens og Lægekunstens Tjeneste i Generationer". Plantesamlingen understøtter Havens Mål om at "skabe en vis gammeldags Stemning".

Da jeg fik ansvaret for Historisk Botanisk Have i 1985, var plantesamlingen stort set ikke længere eksisterende. Haven fremstod som et trist anlæg for sommerblomster og berøvet de karakteristiske hække, buksbomparterre og den historiske plantesamling.

Udover min egen interesse for at genrejse Historisk Botanisk Have, var der heldigvis også forståelse hos borgerne og Byrådet samt hos mit eget gartnerpersonale. Men pengene og ressourcerne var små i fattigfirsernes Vordingborg og det kom til at tage 10 år før haven fremstod som Brandt havde tænkt det. Faktisk kom de sidste planter først på plads ved havens 75-års jubilæum i 1996.

Kommunegartner Nebels plantefortegnelse

Der var ikke kendskab til en oprindelig planteliste fra Brandts hånd. Den var gået tabt i kommunen og kunne ikke fremskaffes fra tilgængelige kilder. Det nærmeste jeg kunne komme en planteliste, var Kommunegartner P. G. Nebels "FORTEGNELSE OVER KLOSTERHAVEPLANTER I HAVEN VED SANKT KNUDS KLOSTER, 1923". Plantefortegnelsen blev udarbejdet af Nebel på grundlag af plantefund og de gamle lærebøger fra middelalderen. Plantefortegnelsen indeholder 251 arter. Klosterhaven er jævnaldrende (1923) med Historisk Botanisk Have (1921). Da Historisk Botanisk Have er mindre end haven i Odense, måtte antallet af planter begrænses.

Hvordan blev plantelisten til Historisk Botanisk Have til?

Kommunegartner Nebels plantefortegnelse blev bruttolisten for planter der kunne komme i anvendelse. Ved udvælgelsen af planter var den største inspiration V.J. Brøndegaards Folk og flora (1978 og 1987). Det er et storslået, etnobotanisk værk om forholdet mellem Danmarks

måtte plantesamlingen ikke føre til floraforfalskning på slotsruinen, der er en af Danmarks vigtigste lokaliteter for levende fortidsminder.

Autenticitet

Det skulle være udenfor enhver tvivl, at de planter der blev brugt både havde haft en dansk og historisk anvendelse som køkkenurt, lægeplante, teknisk plante, giftplante, overtroplante eller prydblade. Herudover var det vigtigt, at der var tale om planter der havde haft en lokal anvendelse. Det var strenge krav og det tog tid at gennemføre indsamlingen. Men det lykkedes med stor hjælp fra mange sider. Frøsamlerne og andre plantesamlinger var betydningsfulde kilder. Urtehaven i Lindholm (Aalborg) leverede mange frø og planter. Grete Hudas private Harpestrenghave ved Høng var helt uvurderlig og Landbohøjskolens Overgartner var også til stor hjælp. Nogle helt specielle planter lykkedes det at skaffe fra haven ved Spøttrup Borg, bl.a. Alrune. Den sidste kilde til plantesamlingen var min egen indsamling af frø og planter fra voksesteder i naturen og historiske lokaliteter som borge, klostre og voldsteder.

I forbindelse med plantesamlingen blev der udarbejdet et register, hvoraf alle planternes oprindelse fremgår og om de er fremskaffet som frø eller som levende planter. Planterne blev opformeret i kommunens gartneri og min egen private have.

Nordvest-kvarteret har en righoldig og frodig samling af giftplanter.

Sydøst-kvarteret med den frodige samling af krydderurter.

vegetation og befolkningen. Værket rummer en systematisk indsamlet viden om vildtvoksende og dyrkede planters historie, deres folkelige navne, anvendelse til fester og højtider, som lægemidler, skikke, sagn og tro. Herudover var årsskrifterne fra Historisk Samfund for Præstø Amt og Lolland Falsters Historiske Samfunds årbøger god inspiration med spændende, lokale etnobotaniske beskrivelser. Endelig skrev Professor Johan Lange en række skrifter om de "gamle Almueplanter". Blandt mere aktuelle beskrivelser er det umuligt ikke at fremhæve Bernt Løjtnants værdifulde beskrivelser af levende fortidsminder. Et grundigt studie af alle disse kilder bragte plantelisten ned på det antal som Historisk Botanisk Have kunne rumme, nemlig 140 arter i urtebedene.

Den endelige Planteliste er gengivet i artiklen fra 2012.

Der blev for hver af de udvalgte planter udarbejdet et fakta-ark om plantens vigtigste egenskaber og de historier der knytter sig til planten. I forbindelse med Historisk Botanisk Haves 75-års jubilæum i 1996, blev alle disse planter præsenteret i det lokale dagblad mellem Påske og Sankt Hans, der var fastsat som jubilæumsdagen.

Der var 2 ufravigelige kriterier som skulle opfyldes før en plante, kom på listen og det var *Autenticitet* og *Den gode historie*. Endelig

Den gode historie

Historisk Botanisk Have er en undervisningshave. Det er slået fast i havens formål. Derfor har formidling og det pædagogiske aspekt en stor plads. Hensigten med haven er at opretholde en samling af gamle haveplanter af den slags som allerede i 1921 var dem "vore Bedsteforældre og vore Forfædre før dem har dyrket, og som nu er sjældent plantede og endnu sjældnere i Handelen". Ved udarbejdelsen af plantelisten for urtebedene i Historisk Botanisk Have var det vigtigt, at de planter der kom med, også repræsenterede "en god historie". Her var V. J. Brøndegaards Folk og Flora den vigtigste inspiration.

I formidlingen af haven og planterne er det vigtigt, at det der bliver fortalt, er faktabaseret. Men det skal være med et glimt i øjet, en blanding af gys og grin, krydret med lokale beretninger og meget gerne med personlige erfaringer. Når alle disse faktorer er med, bliver en rundvisning i Historisk Botanisk Have med garanti en succes.

(Se eksempler sidst i artiklen)

Floraforfalskning

Vordingborg Slotsruin er, som andre middelalderlige lokaliteter, hjemsted for kulturplanter der har overlevet tidligere tiders dyrkning. Disse planter kaldes for levende fortidsminder. I 1995 undersøgte biologen Bernt Løjtnant 10 middelalderborge for levende fortidsminder, herunder Vordingborg Slotsruin. Han fandt på ruinen 17 middelalderlige, levende fortidsminder. Dermed var ruinområdet det 4. rigeste i Danmark. Efterfølgende undersøgelse har føjet yderligere planter til listen, og det gør Vordingborg Slotsruin til den næst vigtigste i Danmark, kun overgået af Hammershus. Det er således af stor betydning, at slotsruinen ikke utilsigtet "beriges" med planter der i fremtiden vil gøre det umuligt at fastslå hvilken udbredelse levende fortidsminder egentlig har i Danmark. Planter med stor evne til uønsket spredning, og som ikke i forvejen var på området, blev fjernet fra Nebels planteliste. At placere en botanisk have på et fredet fortidsminde er problematisk på grund af risikoen for uønsket spredning af planter. Det kræver, at problemstillingen er kendt og respekteret af havens forvaltere og de gartnere, der forestår den daglige pleje. For eksempel må haveaffald fra haven ikke placeres hvor det kan afstedkomme botanisk forurening. Tidligere blev de levende fortidsminder på Vordingborg Slotsruin hvert år omhyggeligt overvåget og deres udbredelse registreret på kort.

Alle ovenstående citater stammer fra Brandts betænkning fra 1919 til en ordning af ruinpladsen.

Fire eksempler på planter

Bulmeurt *Hyoscyamus niger* L.

Bulmeurten er påvist arkæologisk i Danmark fra 700-tallet. Den er naturligt hjemmehørende omkring Middelhavet. Den nævnes i lægebogshåndskrifter fra 1300 (Harpestreng). Bulmeurten er om nogen en middelalderplante. Bulmeurten dukker op overalt på den gamle borg når der graves i jorden. Frøene kan ligge i jorden i århundreder. Hvis planterne lades i fred, vil de blomstre og kaste frø. Bulmeurten ses lejlighedsvis på borgområdet og den dyrkes i Historisk Botanisk Have. **KORT BOTANISK BESKRIVELSE** Bulmeurt er en indtil meterhøj, klæbrigt kirtelhåret, ubehageligt lugtende, én- eller 2-årig urt med bugtet fligede eller groft tandede blade og med blomsterne siddende i 2 rækker på den ene side af en endestillet svikkel. Blomsterne har en skidengul, violet-året krone med mørkviolet svælg. Bulmeurt er meget giftig.

DEN GODE HISTORIE Bulmeurten omtales allerede i oldtiden som et middel mod tandpine. Man mener, at det var bulmeurt-røg som hensatte præstinderne ved Oraklet i Delfi i ekstase, inden de fremkom med deres profetiske udtalelser.

Man har fra gammel tid brugt at indånde dampe fra ophedede bulmeurtfrø som middel mod tandpine (orm i tænderne). Kurens virkning beroede kun delvis på den lindring, som bedøvelsen ved dampene fremkaldte. Lindringen har i høj grad været af psykologisk art, thi efter kuren kunne patienten selv se de dræbte "orme" ligge mellem bulmeurtfrøene i den skål de havde været opvarmet i. Ved opvarmningen sprænges frøenes skal og den hvide, krumme kim, der ligner en orm, kommer til syne.

Urtebogsforfatterne Henrik Smid (1495 – 1563) og Simon Pauli (1603 – 1680) omtaler hvorledes tatere og landsknægte brugte frøenes giftige røg til at bedøve hønsene om natten for at stjæle dem. "da tage de noget af dette Frøe, oc komme det i en Potte med Gløer, og huor Hønsene da sidde på Bielckene udi de smaa ac laufe Hytter, falde de neder naar Røgen kommer op til dennem, oc ere ligesom de vare døde: oc paa denne Maade oc Maneere bedrage de den simple stackels Bonde".

Og endelig var Bulmeurten en vigtig ingrediens i den "flyvesalve", som heksene indsmurte sig på deres bare krop, inden de (i fantasien?) for til stævnemøde med Djævelen på Bloksbjerg. Salven hensatte "heksene" i en søvnliggende rus, hvor de havde hallucinationer om at flyve, stærke farver, lyde og at forvandles til dyr.

Bulmeurt har op i nutiden haft en medicinsk anvendelse mod bronkitis, søsyge og for stærk mavesyreproduktion.

KILDE Lolland-Falsters Historiske Samfunds Aarbog for 1957.

Hvis der kun var plads til en plante i Historisk Botanisk have skulle være en bulmeurt.

Galnebær *Atropa bella-donna* L.

Antages indført til Danmark som lægeplante omkring 1600-tallet, hvor den omtales i flere urtebøger. Den er naturligt hjemmehørende i Mellem- og Sydeuropa. Galnebær har efter gamle beskrivelser "altid" vokset på Borgruinen efter dyrkning på egnen. Den dyrkes i Historisk Botanisk Have og træffes spontant på borgområdet og i byen.

KORT BOTANISK BESKRIVELSE Galnebær er en meterhøj, klæbrig, håret, flerårig plante med en kraftig, grenet stængel, elliptiske blade, klokkeformede blomster med brunviolet krone og glinsende sorte bær.

Galnebær er meget giftig.

DEN GODE HISTORIE I 1760 fik Mern (nord for Vordingborg) en ny præst – en magister Hans Arentz. Da han ankom til Mern, var han nygift efter hans første kones død under uafklarede omstændigheder. Hans nye kone, der var gravid, udsatte han konstant for prygl og ydmygelser. Herudover havde han syndig omgang med en bondekone, som han angivelig besøgte 2 gange om dagen. Når Arentz forrettede kirketjeneste havde han bestandigt sit blik rettet mod bondekonen, som han angivelig fik 2 børn med.

I Mern boede på samme tid en korporal Zacharias Hahn, der var gift med Karen Bloch. Hende kastede præsten sin kærlighed på. Præsten formåede, at få Karen Bloch til at tage livet af sin mand, så han kunne få hende for sig selv.

Korporalen døde under mystiske omstændigheder. Man mente at præsten havde en finger med i spillet. Der blev afholdt forhør. Mistanken faldt på Belladonnaurt. Det Medicinske Fakultet afgav et responsum, i hvilket det besvares, at urten der bruges til fremstilling af Bella Donna, er en af de allergifrigste, og at alle i forhørets omstændigheder ved Hahns sygdom og død stemmer fuldstændig overens med denne giftige urts måde at virke på.

Forhøret afslørede ligeledes, at urten var hentet hos Lars Rasmussen, gårdmand i Balle, og at roden havde stået sønderskåret i en pægl brændevin i 4 a 6 timer, og at korporalen havde drukket det hele.

Karen Bloch blev dømt og hensat i Vordingborg Tårn. Der blev imidlertid aldrig rejst anklage mod magister Arentz, der dog blev forvist fra sit præsteembede.

Der er mange flere gode historier om Galnebær, men dette er den lokale.

KILDE Årbog fra Historisk Samfund for Præstø Amt, 1929.

Sevenbom *Juniperus sabina* L.

Omtales i lægebogshåndskrifter allerede omkring 1300 (Harpestreng) samt i en lang række af senere urtebøger og formentlig tidligt dyrket som lægeplante. Sevenbom er naturligt hjemmehørende i Mellem- og Sydeuropa. Der er ikke belæg for at den har været dyrket på borgområdet, men der er lokale beretninger om planten.

Sevenbom dyrkes i Historisk Botanisk Have.

KORT BOTANISK BESKRIVELSE Sevenbom hører til enebærslægten. Den er normalt en busk der kan blive indtil 5 meter høj. Hårdfør og skyggetålende. Væksten er spredt eller krybende, sjældent med en opret hovedstamme. Barken er rødbrun og afskallende. Bladene er

skælagtige, modsatte, mørkegrønne og spidse. Ved gnidning er de stærkt lugtende. Koglerne er blåsorte med 4-6 skæl og 1-3 frø. Sevenbom er giftig.

DEN GODE HISTORIE Lægen Henrik Harpestreng (1300) omtaler brugen af Sevenbom til sårheling, men er også klar over den anvendelse af planten, der har gjort den så berygtet, nemlig som abortivum. Den blev bragt til landet af munkene og brugt af nonner, som var blevet gravide. Lægen Simon Paulii har åbenbart ikke haft høje tanker om moralen indenfor klostrenes mure, idet han skriver (1648): "I de lande, hvor munke og nonner har deres skønne klostre og lysthaver, kan man vel næppe finde en urtehave, som denne sevenbom ikke gror i. Men årsagen til, at de elsker den så meget og dyrker den så flittigt, derom ved jeg ikke at tale på dette sted".

I haven på Bellevue, nord for Vordingborg, stod "pigernes træ" eller "kvindernes træ" og "ved hjælp af det kunne de blive hjulpet, så de kunne bruge karlene så meget de ville uden at få børn" Letfærdige kvinder tyggede blade af sevenbom for at sikre sig mod konception. Man sagde: "Sevenbom – gør mangel pige horefrom" eller "ærenpris og sevenbom – det gør mangel jomfru tom".

Kilde: V J Brøndegaard, 1987.

Almindelig Æblerose *Rosa rubiginosa* L.

Æblerosen omtales i urtebøger fra starten af 1500-tallet. Den er naturligt hjemmehørende i Danmark. I gamle dage (1800-tallet) voksede der store krat af æbleroser på Slotsruinen. Lokalt havde rosen tilnavnet Valdemarrosen, efter de berømte borgherrer, eller mere beskeden Vordingborgrosen. I dag træffes Æblerosen på borgområdet kun i den hæk der afgrænser Historisk Botanisk have mod øst.

KORT BOTANISK BESKRIVELSE Æblerosen er en meterhøj, tæt grenet busk, hvis grene har stærkt krummende torne, og hvis blade på undersiden er besat med brune, klæbrige kirtelhår, der udsender en stærk duft af æbler, især efter regnvej, eller når bladene gnides. Blomsterne har rosenrøde kronblade. (nej, det er ikke rigtigt!)

DEN GODE HISTORIE Valdemarrosen i Vordingborg er mest kendt for at være ingrediens i det duftvand som fik navnet Esprit de Valdemar (Valdemars ånd), efter borgens 3 Valdemarer: Valdemar den Store, Valdemar Sejr og Valdemar Atterdag. Det var apoteker Mads Graa Aarsleff der fik ideen til det berømte duftvand. I Vordingborg fik han kvinder til at plukke rosenblade på roserne der voksede på ruinerne af Vordingborg Slot. Rosenbladene blev destilleret og kom på flaske og blev den 26. februar 1836 markedsført som Esprit de Valdemar – Nordens første parfume. Gåsetårnet er Esprit de Valdemars varemærke. Det er endnu muligt at købe Esprit de Valdemar.

KILDE Apoteker Ole Stjernquist, Vordingborg, 1996.

Undervejs i rundvisningen var der lejlighed til at drøfte en række haveaktuelle emner.

Historisk Botanisk Have har desværre mistet de fleste af de gamle træer i de allerseneste år. Selskabet drøftede mulighederne for og betydningen af at bevare gamle træer i historiske haveanlæg. Træerne fortæller en betydningsfuld historie og giver et tidsmæssigt perspektiv som ikke kan erstattes. Desværre er der fældet mange gamle træer i Vordingborg i de sidste par år, bl.a. en lang træække ved den middelalderlige Karolinegang.

Alle buksbomhækkene i haven er plantet mellem 1987 og 1990. De er alle etableret som stiklinger direkte i jorden. Det lykkedes særdeles godt. Plantematerialet stammede fra Kastanjegården i Bakkebølle og er sundt og smukt. På grund af uhensigtsmæssig og hård klipning om sommeren og manglende pleje i nogle år, er hækkene nogle steder tørre og misfarvede. Til min store overraskelse er der stedvist indplantet nye buksbomplanter i pletter fra en planteskole. I en tid hvor alverdens sygdomme hærger og truer Danmarks buksbom syntes dette at være en forkert disposition, hvor flere sygdomme og skadedyr kan indføres til haven. Man burde naturligvis have brugt sundt plantemateriale fra haven.

I skyggen under havens morbærtræ undrede selskabet sig over en ejendommelig trækirurgi hvor træets stammer unødvendigt var boltet sammen på en grim og uhensigtsmæssig måde.

På trods af varmen blev det en dejlig dag i haven og selskabet spiste efterfølgende medbragt frokost på det dejlige borgterræn.